

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

BOGNÁR ZALÁN

**MAGYAROK HADIFOGSÁGBAN MAGYARORSZÁGON,
A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLY-GYŰJTŐTÁBOROK
A HAZAI FORRÁSOK TÜKRÉBEN
1944 - 1945**

2006.

A disszertáció célja és előzményei

A második világháborús magyar hadifoglyok témakörével egészen a rendszerváltást megelőző időszakig, nem foglalkoztak, mert a pártállami diktatúrában a kérdéskör a szovjet hadifogságba kerültek rendkívül mostoha életkörülményei és magas halálozási arányai miatt tabu téma volt. A témával először, a második világháborús magyar hadifoglyok létszámának becslése erejéig Korom Mihály, majd Für Lajos foglalkozott. Ugyanakkor szakmai szempontból az igazi áttörést Stark Tamás munkássága hozta meg, aki már széleskörű levéltári kutatásokra alapozva határozta meg a második világháborús magyar hadifoglyok létszámát és veszteségét, majd a málenkij robotosok és a hadifoglyok fogságbeli életével, és az események szovjet és nemzetközi hátterével foglalkozó munkái jelentek meg. A hadifogoly-tárgykörrel még behatóan Füzes Miklós és Csiffáry Gergely írt.

Azonban disszertációm témájával, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokkal foglalkozó írást e sorok íróján kívül még senki sem publikált. Az 1950-ben, emigrációban a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogolyszolgálatá által kiadott „Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről” c. könyv, valamint Stark Tamás és Csiffáry Gergely is csak periférikusan, egy-két bekezdés erejéig foglalkozott e táborokkal, illetve éppen dolgozatom lezárásakor jelent meg Stark Tamás „Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban” című munkája, amelyben már egy fejezet terjedelemben olvashatunk a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról, felhasználva benne jelen sorok szerzőjének a témában megjelent írásait is. A kérdéskör feltáratlansága nem meglepő, hiszen amikor még léteztek ezek a táborok, akkor is teljes titoktartás övezte ezeket. Még a hivatalos magyar közegek sem mehettek be e táborokba, egyes kivételektől eltekintve.

Disszertációm célja feltárni a Magyarországon létrehozott szovjet, bolgár és román hadifogolytáborok történetét, a bennük őrzött foglyok életének, életkörülményeinek, halálozási arányainak és szabadulási lehetőségeinek a bemutatásával együtt, a magyarországi források alapján, valamint mindezeket kiegészítve a hadifoglyok életének a gyűjtőtáborokon kívül, de még Magyarországon eltöltött idejével, egészen a romániai átmeneti-, illetve elosztó táborokig való megérkezésükig.

Jelen munkámban Magyarország területén az 1938-1941 közötti visszacsatolások nélküli, trianoni Magyarország területét értem. Egyrészt azért, mert az 1944. október 11-i előzetes és az 1945. január 20-i végleges fegyverszüneti egyezmény is ezt a határt írta elő a

magyar állam közigazgatása és hadereje számára a békekötésig. Ebből adódóan de jure, az 1945. január 20-a után létrejött vagy még működő hadifogoly-gyűjtőtáboroknak is csak azon része képezheti, illetve képezi vizsgálódásom tárgyát, amelyek Magyarországnak a fegyverszüneti egyezményben rögzített határára belül estek. Másrészt pedig a magyar kormány és a magyar közigazgatási szerveknek is csak az említett határokon belül lehetett közvetlen kapcsolata a hadifogoly-gyűjtőtáborokkal, illetve az ott raboskodó foglyokkal. Harmadszor pedig, miként azt disszertációm címében is jeleztem, a témát a hazai, tehát a mai Magyarországon fellelhető források tükrében kívánom feldolgozni, ami lényegében megegyezik az akkori Magyarország területével.

A dolgozat főbb fejezetei:

Magyar állampolgárok hadifogságba jutása Magyarországon

Magyarország mai területén mintegy 350 ezer magyar katona került hadifogságba; október végéig mintegy 10 ezer fő, 1944 novemberétől 1945 január végéig a magyar honvédség 560-570 ezer fős veszteségéből – a korabeli katonai számításokat és a dezertálásokat nagy számát alapul véve – mintegy 280-300 ezer fő, majd februártól a magyarországi harcok befejezéséig további, minimum 50 ezer fő.

A szovjet szervek azonban a polgári lakosság közül is tömegesen vetettek fogságba embereket. Magyarországon, a munkaerőszerzésen és a megtorláson kívül, egyéb, specifikus indokai is voltak ennek: 1.) Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásának az előkészítése, amely a mai Magyarország területére vonatkozóan, csak a Tisza és az országhatár közti, ún. Csonka-Bereg megyét érintette. 2.) Hadifogolylétszám-kiegészítés. Ez egyrészt, valószínűleg egy központi utasításon alapult. Ugyanis azokat a férfiakat, akik 1941 után katonai szolgálatot teljesítettek – még ha a magyarországi harcok idején már nem is voltak katonák – az egész ország területén összeszedték és hadifogságba vitték.

Rajtuk kívül még vitték a 18-50 év közötti férfiakat is, sőt a 13 éves fiúkat és a 64 éves idős embereket is. Másrészt valószínűleg helyi szintű személyi döntések alapján történtek hadifogolylétszám kiegészítések, részben a személyes dicsőség növelése érdekében, részben pedig a feletteseik által kitűzött hadászati vagy a hadműveleti célok elérésének késése miatt. Utóbbi esetben a megtorlástól való félelmükben, a késés indokaként a valóságosnál nagyobb ellenséges erőkről számoltak be, s mivel a hadifoglyokkal el kellett

számolniuk, a hiányzó mennyiséget a lakosság köréből pótolták. A legnagyobb ilyen hadifogolylétszám kiegészítésre a budapesti csata okán került sor, amikor is Malinovszkij marsall Budapest és környékéről mintegy 100 ezer polgári lakost hurcoltatott hadifogságba. A trianoni Magyarországról összesen mintegy 150-170 ezer férfit vittek hadifogságba a szovjet szervek. 3.) Német nemzetiség okán történő elhurcolások alkalmával már nőket is tömegesen hurcoltak el a Szovjetunióba, de ők már nem hadifogoly-, hanem internálótáborokba kerültek, ezért ők már kívül estek dolgozatunk témaköréből.

Tehát összesen, mintegy 500-520 ezer magyar állampolgár került szovjet hadifogságba Magyarország mai területén. Rajtuk kívül még 80-120 ezerre tehető azon magyar állampolgárok száma, akik ugyan a határainktól nyugatra, – a kitelepülések, a Vörös Hadsereg előli menekülés következtében – immár a Német Birodalom területén kerültek szovjet fogságba, de a Szovjetunió felé vezető úton a magyarországi hadifogolytáborokban is megfordultak. Azaz több mint 600 ezer honfitársunk került a magyarországi hadifogolygyűjtőtáborokba.

Gyalogmenetek a gyűjtőtáborokig

A foglyokat a fogságba esés helyétől általában 2-7, de nem volt ritka, hogy 10 napnál is tovább hajtották a frontvonal mögött többnyire 50, vagy akár 200 kilométernél is távolabb lévő gyűjtőtáborokig. A hosszú gyalogúton a foglyok élelmezése egyáltalán nem volt megoldott, teljesen az őrszemélyzettől függött. A legtöbb esetben napokig nem gondoskodtak az ellátásukról. Ez részben az ellenségnek szóló megtorlásból, részben kényelemből, illetve a szökésektől való félelemből fakadt. Vízhöz sokszor csak az útmenti pocsolyákból vagy a keréknyomokban összegyűlt vízből jutottak. Akik szökést kíséreltek meg, rosszul lettek, vagy nem bírták a menetelést, azokat az őrk lelőtték. A hiányzó foglyokat az őrk az éppen arra haladókkal pótolták. Az út különösen télvíz idején a mínusz 10-15 C fokos hidegben állította nagy megpróbáltatás elé a foglyokat. Útközben a szálláshelyük sokszor a hómezőn, a szabad ég alatt, esetleg istállóban vagy valamilyen fűtetlen kőépületben volt. A gyűjtőtáborokig vezető úton a foglyok 1-2 %-a betegség, fagyás, lövés vagy egyéb okok miatt életét veszítette.

A táborok

Magyarországon 1944 októberétől, a front nyugat felé haladásával párhuzamosan sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok. Sőt még a magyarországi harcok befejeződése után is, egészen 1945. június közepéig nyíltak hadifogolytáborok az országban. S nemcsak a

Vörös Hadsereg, hanem a vele szövetségben hazánk területén harcoló bolgár és a román hadsereg őrizete alatt is. Ebből következően a Dél-Dunántúlon a bolgár 1. hadsereg, míg ÉK-Magyarországon a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre hadifogolytáborok. Ugyanakkor a hadifogoly-ügy, így a táborok felügyelete is az NKVD, azaz a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökségének hatáskörébe tartozott. Ezért a bolgár és a román fogolytáborokban lévőket őrzőik nem bocsáthatták szabadon, hanem őket a kijelölt, közeli szovjet lágerek NKVD parancsnokainak kellett átadniuk. A magyarországi hadifogolytáborok kettős alárendeltségben működtek. Tárgyi tekintetben, vagyis a fenntartás, az élelmezés tekintetében a Vörös Hadsereg hátszági parancsnokságai, később a SZEB, illetve a Vörös Hadsereg magyarországi főparancsnoksága alá tartoztak, míg személyi tekintetben, azaz a hadifoglyok személyére vonatkozóan az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnöksége alá.

A trianoni Magyarország területén eddigi kutatásaim szerint bizonyíthatóan, 47 településen 56 hadifogoly-gyűjtőtáborot állítottak fel, amelyek helyének többségét is sikerült beazonosítani. E táborokkal együtt, a feljűk vagy a vasúti bevasonírozó helyek felé vezető utak mentén hadifogoly gyűjtőhelyeket ún. „szbornij punkt”-okat állítottak fel.

E táborok célja és feladata a hadifoglyoknak jól őrizhető helyekre történő összegyűjtése, számbavétele, osztályozása, őrzése és a továbbszállításra való előkészítése volt mindaddig, amíg felsőbb parancs és vasúti szerelvény nem érkezett a hadifoglyok kontingensek továbbszállítására. E táborok közül azok, amelyek vasúti csomópontoknál vagy folyami átkelőhelyeknél helyezkedtek el, mint például a bajai, a ceglédi, a székesfehérvári vagy a szegedi, a gyűjtőtábori funkcióik mellett tranzitlágeri feladatokat is elláttak. Rajtuk kívül a hajmáskéri tábor is kapott külön funkciót, 1945 késő nyarától tiszti tábor lett. E táborok fennállási ideje alapvetően a vasúti szállítási lehetőségektől függött. A kisebb, rosszabb közlekedéscsopordrajzi helyzetű táborok csak 2-3 hónapig, míg a nagyobbak, illetve a főbb vasúti csomópontoknál vagy vasúti fővonalak mentén létesített táborok 9-11 hónapig is fennálltak, mint például a bajai, a szegedi, vagy a ceglédi. A hadifogoly-gyűjtőtáborokat általában a vasútvonalak közelében, többnyire jól őrizhető, nagyobb létszám befogadására alkalmas épületekből vagy épületegyüttesekből alakították ki. Így leginkább laktanyákból, uradalmi majorságokból, oktatási intézetekből, fegyintézetekből vagy egyéb erre alkalmasnak tűnő helyen, illetve épületekből, mint például kórházból, repülőtérből, városházából alakították ki.

A gyűjtőtáborok katona foglyait többnyire a táboroktól nyugatra, míg a polgári foglyokat általában a lágerek 30-50, de előfordult, hogy 100-200 kilométeres körzetéből kerültek ki. E táborok, a köztük lévő kapcsolatok, a fogva tartó hatalom, valamint a táborlakók tágabb begyűjtési körzete és a foglyok menet, illetve szállítási útvonala alapján, tehát területi alapon hat táborcsoportra oszthatók: 1. Tiszántúli táborok, 2. Északkelet-magyarországi, többnyire román őrizetű táborcsoport, 3. Dél-dunántúli, többnyire bolgár őrizetű táborcsoport, 4. Duna-Tisza közti, ún. „budapesti” táborcsoport, 5. Északnyugat-Dunántúl-székesfehérvári táborcsoport, 6. Észak-dunántúli táborcsoport.

Egy-egy tábor létszáma és összetétele folyamatosan változott. Mégis a kialakítást közvetlenül követő és a megszüntetést közvetlenül megelőző időszakok kivételével minden tábornál volt egy hosszabb időn keresztül fennálló átlagos létszám, ami igen különböző volt. A néhány száz főstől (pl. a siroki és a sajóecsegi tábor) a 40 ezer körüli létszámúig (pl. a gödöllői, a két ceglédi, és a két székesfehérvári tábor) terjedtek. A két legnagyobb magyarországi foglyokoncentráció Székesfehérváron és Cegléden jött létre. Utóbbi város két hadifoglyótáborát 1945 májusában mintegy 130 000 fő járta meg. Ugyanakkor a gyűjtőtáborok átlagos létszáma 7-15 ezer fő között mozgott.

A táborokban általában a katona foglyok voltak többségben, de voltak olyan táborok is, amelyekben végig, vagy időszakosan a civil foglyok, akik között nők is előfordultak. A táborlakók átlagosan 25%-a civil volt. E lágerek nemzetiségei közül magyar volt a legtöbb, mintegy 75-80 %, majd utána a német. Rajtuk kívül még osztrákok, szlovákok, ruszinok, románok, dél-szlávok, olaszok, sőt franciák, lengyelek és egyéb nemzetbeliek is megtalálhatók voltak. Azonban a magyarok aránya az egykori Német Birodalom területéről érkező és útjukat Magyarországon megszakító hadifogoly-szállítmányok miatt, folyamatosan csökkent. A magyarországi hadifoglyótáborokban 1945 májusában voltak a legtöbben, mintegy 500-550 ezren, amikor már nagyrészt Magyarországra érkeztek az Ausztria területén szovjet fogságba jutottak, ugyanakkor a hadifoglyok országból való elszállítása még nem a legnagyobb ütemben történt.

E táborok általában olyan sorrendben szűntek meg, mint ahogy keletkeztek, kivéve, ha később átmeneti-, vagy tiszti táborként működtek, mint a hajmáskéri, amelyet 1945/1946 fordulóján számoltak fel.

Élet és halál a táborokban

A táborokban az őrzők katonai rendet alakítottak ki. A táborparancsnokság a foglyok közül kijelölt egy belső táborparancsnokot és mellé ún. policájokat, akiket – a könnyebb

kommunikáció miatt – szláv, többnyire ruszin származású foglyokból válogattak ki, akik a tolmácsolások mellett a tábor belső rendjének a biztosításával voltak megbízva. Rajtuk kívül még konyhásokat, egészségügyi munkásokat és borbélyokat valamint helyenként fertőtlenítőket emeltek ki. Nekik feladataik miatt kedvezőbb életkörülményeik voltak. A raboknak – a könnyebb létszámellenőrzés és az étkeztetés megkönnyítése miatt – 10 főként rajokba, 100 főként századokba, sőt zászlóaljokba és ezredekbe kellett összeállniuk és választaniuk maguk közül parancsnokokat, akiknek nevét felírták.

Az ad hoc jelleggel, sebtében kialakított táborokban a foglyok számára még a minimális életfeltételeket, higiéniai körülményeket sem biztosították. Általános volt a túlszűfolttság, sokan nem is jutottak fedél alá. A szegedi Csillagbörtönben például 20-szor, míg a sopronkőhidai fegyházban 30-40-szer többen voltak az épületek befogadóképességénél. Aki fedél alá jutott az is csak fűtetlen helyiségekben általában a puszta padlón, vagy istállóban, de volt ahol már többemeletes, faltól-falig épített fa priccseken hajthatta álmra a fejét. Már amennyire ezt a vérszívó élősködők, a tetvek megengedték, amikkel, aki fogoly lett az hamar megismerkedett.

A táborokban tisztálkodásra szinte alig volt mód. A legtöbb gyűjtőtáborban nemhogy szappan, de még mosakodásra vagy mosásra sem volt víz, sőt még ivóvíz is alig volt. Mivel fehérneműt nem tudtak cserélni az a szó szoros értelmében "lerohadt" az emberekről. A tetvek elleni védekezés egyedüli érdemleges és a rendszerességtől függően hatékony módszer három részből tevődött össze: a szőrtelenítésből, a fertőtlenítésből és a fürdésből, azonban fertőtlenítő kazán, de főleg fürdési lehetőség alig adódott.

A fogolytáborokat élelemmel a helyi településeknek kellett ellátniuk, ami a háborús pusztítások következtében óriási terheket rótt a helybeli lakosságra. Táboroktól és időszakoktól függően naponta egyszer vagy kétszer kaptak meleg levest és 10-40 dkg kenyeret. A foglyok részére olajos vagy benzines hordókban főzték a levest, ami többnyire vízben főtt kukorica, borsó, bab, marharépa, vagy toklászos burizs volt. A civilek számára az edények, illetve az evő alkalmaságok hiánya okozta a legnagyobb gondot, ezért nem volt ritka hogy 5-10 ember evett egy edényből.

A táborok túlszűfolttsága, a gyenge és egyoldalú táplálkozás, az evőalkalmaságok hiánya, illetve közös használata és a mostoha higiénés körülmények következtében, a legyengült szervezetű emberek között aratott a halál. Gyorsan kialakultak járványok, terjedt a vérhas és a tífusz. Orvosság nem, csak elkülönítés volt. Néhány hadifogolytábor parancsnoka megengedte, hogy a súlyos betegeket kiadják a helyi kórházakba, vagy kórházi

célra kialakított egyéb épületekbe, ahol önkéntes vöröskeresztes nővérek, apácák, vagy diakonisszák próbáltak segíteni rajtuk. A foglyok továbbszállításáról, táborban maradásáról, táboron belüli elkülönítéséről vagy esetleges hadifogoly-kórházba adásáról az orvosi "vizsgálatok" alkalmával döntöttek, ami ránézésen alapult.

Sokan haltak meg a táborokban, illetve a hadifogolykórházakban, egyesekben naponta 10-20, míg a nagyobbakban 50-60, sőt akár 100 halottat is elföldeltek, többnyire meztelenül, jeltelen tömegsírokban. Egyesek megfagytak, öngyilkosok lettek, lelőtték őket vagy balesetben haltak meg, de a legtöbben fertőző betegségekben, tífuszban, vérhasban, tuberkulózisban valamint disztrófiában, vagyis alultápláltság miatt haltak meg.

Az elhalálozásokról pontos számot – szovjet adatok híján – nem lehet tudni. A meghaltakról a foglyoknak nyilvántartást vezetni – már ha egyáltalán volt rá mód – szigorúan tilos volt. Tehát csak becslésekre támaszkodhatunk. Az eddig feltárt halálozási arányok és folyamatok, valamint a 47 magyarországi településen kialakított 56 hadifogolytábor nagyságának, működési idejének és átmenő-forgalmának a figyelembe vételével megállapíthatjuk, hogy 50-70 000 főre tehető azoknak a szovjet fogságba került hadifogolynak a száma, akik a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban lelték halálukat, többségük magyar állampolgár volt.

Mindegyik táborban volt valamiféle táborbeli, vagy táboron kívüli munkalehetőség, ha más nem, akkor a halottak eltemetése, amiért jobb élelmezésben részesültek a munkát végzők. A foglyokat többféle szempont szerint osztályozták: nemzetiség, egészségügyi állapot és kor szerint, valamint a tiszteket különválasztották a többiektől. Az NKVD is végzett politikai szűréseket a táborokban, azonban a többségükben nem vezettek személyi-, csak létszámnyilvántartást.

Az idő múlásával, a fogolylétszám csökkenésével lassan javulni kezdtek az életkörülmények, csökkent a zsúfoltság, javultak a higiénés körülmények, szervezettebbé, rendezettebbé váltak a táborok, s csökkent a halálozás. Egyre több táborban engedélyeztek előadásokat, kultúr-, ill. sportfoglalkozásokat a tábor vezetősége által már korábban is szervezett propaganda előadásokon, felolvasásokon kívül.

Mivel a többsoros szögesdrótkerítéssel körülvett fogolytáborokat tilos volt megközelíteni, az információváltást a rabok és a hozzátartozók között többnyire az ún. "kőposta" látta el. Ez úgy működött, hogy a „levélküldő” a "levélbe", vagyis egy papírdarabba követ csomagolt és azt átdobta a szögesdrótkerítésen. E mellett esetenként volt lehetőség arra is, hogy azok, akik a táborból munkára lettek kivíve, személyesen is

beszélgethettek szerettükkel, amennyiben az örök ezt a kellő mennyiségű és minőségű étel és ital – többnyire pálinka – ellenében megengedték.

Szabadulás a táborokból

E táborokból való szabadulásnak többféle lehetősége adódott, de nem mindegyik vezetett a hadifogságból való szabaduláshoz. Bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány már létrejöttétől kezdve folyamatosan interveniált a szovjet hatóságoknál a hadifoglyok helyzetének javítása és a civilként elhurcoltak kiszabadítása érdekében, mégis nem sok eredményt könyvelhetett el magának. Inkább csak egyes személyek, többnyire politikusok, kommunista párttagok, tudósok, vagy egyes csoportok, például zsidó deportáltak, vasutasok, bányászok, postások kiszabadítását sikerült néha elérniük, különösen a kommunista párt által irányított kormányzerveknek. A hadifoglyok tömeges szabadon bocsátása az NKVD vezetésének, de legfelsőbb szinten és alapvetően Sztálinnak a döntésétől függtek.

Sajnos a magyarországi hadifoglytáborokból szabadon bocsátottak pontos számát nem lehet tudni. Ez adódik egyrészt, a háborús időszakból adódó anarchikus állapotokból, másrészt a szovjet szervek titkolózásából. Hiszen, egyrészt a foglyok szabadon bocsátása nem egységesen történt, hanem vagy a különböző kormányzervek, vagy a helyi közigazgatás, vagy a kommunista párt képviselőinek adták át, vagy egyszerűen szélnek eresztették őket. Másrészt nem engedték, hogy egy egységes hadifogly-átvevő hálózat alakuljon ki az országban. Így tehát eddig feltárt ismereteinkre vagyunk utalva. A 2. Ukrán Front alárendeltségében működött magyar műszaki alakulatok – amelyek tagjai a foglyoknak tett szovjet ígéretek ellenére továbbra is hadifoglyok voltak – átadásakor bár a honvédség a 8116 főből csak 5472 főt vett át, ez kiegészülve a kórházakban elhelyezett még élő és meg nem szökött hadifoglyokkal mintegy 7000 ezer fő lehetett. A honvédségnek a két gyaloghadosztály és további műszaki alakulatok felállítására a magyarországi hadifogly-gyűjtőtáborokból 20 356 főt adtak át. A magyarországi hadifoglylágerekből a fegyverszüneti szerződés aláírásától 1945. augusztus 22-ig betegség, rokkantság, fiatal- vagy idős kor, vagy civil voltuk miatt átadottak száma mintegy 50-60 ezer fő. Augusztus 22-től, a szovjet kormányhatározat bejelentésétől a magyarországi hadifoglytáborok felszámolásáig további 40-50 000, a táborokban visszamaradt beteg, rokkant, 50 év feletti katona és civil személyt engedtek szabadon. Szökéssel vagy egyéb módon szabadultak száma – beleértve a vasúti szállítások alatt történeteket is – néhány ezer lehetett. Összegezve, a magyarországi hadifogly-gyűjtőtáborokból összesen 120-140 000 főt engedtek szabadon

a szovjet hatóságok. Ugyanakkor a szabadon bocsátásoknál komoly problémaként jelentkezett az állampolgárság kérdése. Ugyanis, ha valaki bár magyar állampolgár volt, de a trianoni Magyarország határain kívül az elcsatolt területeken született, akkor azokat általában nem számították magyar állampolgároknak, ezért Magyarországon (néhány kivételtől eltekintve) nem bocsátották őket szabadon, hanem tovább szállították a Szovjetunió felé.

A táborokban nagy volt a fluktuáció. Sokszor volt, hogy naponta több fogolycsoport is érkezett, ugyanakkor naponta küldték tovább őket, vagy egy másik gyűjtőtáborba, vagy pedig bevagonírozva valamelyik romániai átmeneti táborba. A foglyok átlagosan 1-2 hónapot töltöttek el a magyarországi gyűjtőtáborokban. Ugyanakkor voltak, akik csak néhány napot, míg mások akár 7-8 hónapot. Sokan több magyarországi lágert is megjártak, mire valamelyik romániai hadifogolytábor tábor felé útnak indították őket.

Kiszállítás a Szovjetunió felé az átmeneti-, illetve elosztó táborokig

A táborokban az egészségesebbeket különválasztották és előkészítették a vasúti továbbszállításra. A hadifogoly szállítmányok létszáma általában 1200-2500 fő között volt. Az út időtartalma a romániai elosztótáborokig az indulási hely, a célállomás és az. utazás időszakának függvényében általában két-három hétig, de volt hogy 10 napig, illetve 4 hétig tartott. A zsúfolt szerelvényekben az emberek csak ülve, vagy egymáson feküdve tudtak elhelyezkedni. Az élelmezés rosszabb volt a szállítás alatt, mint a gyűjtőtáborokban. A foglyok általában naponta 10-20 dkg kenyeret vagy egy-két szelet szuharit, és esetleg valamiféle levest, valamint vagononként – tehát 40-60 emberenként – egy-két vödör vizet kaptak. A gyenge ellátás ellenére is sokan próbáltak megszökni a vagon aljának a felbontásával, több-kevesebb sikerrel. A vasúti szállítás alatt a hadifoglyok mintegy 2-4 %-a életét veszítette szökés vagy betegség következtében.

Összességében elmondhatjuk, hogy a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokba került több mint 600 ezer magyar állampolgárból a gyalogmenetek alkalmával, a gyűjtőtáborok embertelen körülményei, valamint a szállítások nyomorúságos viszonyai következtében 12-17%-a – ha kerek 600 ezer fővel számolunk, akkor 70-100 ezer fő – meghalt. Ugyanakkor mintegy 120-140 ezer fő szabadult a magyarországi hadifogolytáborokból. Tehát mintegy 200-240 ezer hadifogoly halál, de többnyire szabadulás miatt el sem jutott a romániai hadifogolytáborokig.

E magas halálozási arányoknak nemcsak a fogság embertelen körülményei voltak az okai, hanem a civil hadifoglyok magas, mintegy 25 %-os aránya is. Hiszen egy részük már eleve, egészségügyi okok miatt nem volt katona, de a többi civilnek sem volt olyan testi, lelki edzettsége, kondíciója, túlélési gyakorlata, mint katonatársaiknak. Ráadásul a civilek a katonákkal ellentétben, tárgyi tekintetben is felkészületlenek voltak a hadifogságra, hiszen sem evődényeik, -eszközeik, sem megfelelő ruházatuk, pokrócuk sem volt.

Felhasznált források és feldolgozások

Mivel a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok témáját elsőként dolgoztam fel, disszertációm szinte kizárólag alap kutatásokra épül, elsősorban a korabeli dokumentumokra és az eseményeket átélők visszaemlékezéseire. Bár az ország több mint 20 levéltárában, illetve gyűjteményében kutattam, mégis a legtöbben alig, vagy egyáltalán nem volt fellelhető információ e táborokkal kapcsolatban, hiszen e táborokat már létezésükkor is nagy titoktartás vette körül. Több levéltárban, ahol – a tárgy, illetve a mutatókönyvekből rekonstruálhatóan – keletkezett e témával kapcsolatos irat, azoknak nagy részét az 1952. évi nagy „iratselejtezés” időszakában semmisítették meg. A Magyar Országos Levéltárban, a Magyar Vöröskereszt iratanyagából hiányzik a hadifogsággal kapcsolatos teljes 1945. évi iratanyag és nincs meg a Népjóléti Minisztérium Elnöki és a Hadigondozási Főosztályának az 1945, 1946-os iratanyaga sem! A historia domusok nagy részét is az 1950-es években elvitték az Államvédelmi Hivatal emberei és, ha vissza is adták, akkor a bennünket érdeklő időszakról szóló lapokat kitepték. A korabeli országos és helyi sajtóban is csak elvétve olvasható némi információ e táborokról. A kutatást tovább nehezítette, hogy e táborokról még a helytörténészek sem sokat tudnak, ezért ezek történetére vonatkozóan, még helyi szinten is alig jelent meg írás.

A téma feldolgozásához a legnagyobb segítséget a Hadtörténelmi Levéltárban lévő Honvédelmi Minisztérium elnöki és Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának 1945. évi iratai adták, valamint a különböző helyeken (egyéni és gyűjteményes kötetekben, folyóiratokban, újságokban stb.) fellelhető visszaemlékezések, amelyekből a témához kapcsolódóan a legtöbb információval rendelkező a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének memoárgyűjteménye volt. Sajnos a több száz felkutatott, a szovjet fogságról íródott hosszabb-rövidebb memoárból csak 100-150 foglalkozik hosszabb, de inkább rövidebb mértékben az e táborokban eltöltött idővel. Hogy a mozaikszerű, töredékes információkat kiegészítsem az oral history lehetőségével élve számos interjú készítésével és

egyéb gyűjtőmunkával (levelezéssel) igyekeztem pontosítani, árnyalni a téma kifejtését. A táborok különböző aspektusból való vizsgálatai során a rendelkezésre álló adatok lehetőségeitől adottan, hol az induktív, hol pedig a deduktív módszer segítségével lehetett következtetni a hiányzó információk, folyamatok, adatok paramétereire. A téma jellegéből fakadóan az anyag rendezése és a dolgozat felépítése során a két rendezőelv, a kronologikus és a tematikus, harmonikus egységét igyekeztem kialakítani a kronologikus dominanciájával.

A táborokban történt halálozásokra vonatkozóan sokat segített Bús János - Szabó Péter Béke poraikra ... című könyv II. kötete, valamint a fertőző betegségekkel foglalkozó különböző ismeretterjesztő és szakmai munkák, különösen az Orvosok Lapjának 1946-os számainak vonatkozó írásai. Míg a különböző katonai alakulatokba történő szabadulásokról szóló részekhez nagy segítségemre voltak Kis András és Gellért Tibor munkái.

A szerző eddig megjelent publikációi

Tanulmány:

Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január-március. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/1. 109-114. p.

Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogoly-vesztesége(i). *Studia Caroliensia*, 2000/1. 77-87. p.

Az elmaradt szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/4. 861– 886. p.

Magyarország II. világháborús hadifogoly-vesztesége. In: 60 éve kezdődött a második világháború. Az 1999. december 8-án a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban megtartott nemzetközi tudományos emlékülés előadásainak anyaga. 46-55. p. (Szerk.: Ruszin, Ukladacs Omelján). Uzsgorod [Ungvár], Misztecká Liniá Kiadó, 2001.

(Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. In: *Tanulmányok a XIX-XX. századi történelemből*. 133-148.p. Szerk.: Zeidler Miklós. ELTE BTK, Budapest, 2001.)

„A nacionalista jogot sért, a patrióta jogot véd”. Nemzet, nemzetiség, nemzetköziség – magyarság Illyés Gyula gondolatvilágában. *Studia Caroliensia*, 2003/3-4. 139-164. p.

Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december – 1945. április) *KÚT* 2004/3-4. 99-113. p.

A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. In: Málenskij robot. „60 éve hurcoltál el a Kárpátaljai magyar férfiakat (1944-2004)” c. 2004. november 26. megrendezett tudományos konferencia anyagai. http://www.kmf.uz.ua./mr/5_eloadasok.html

Cegléd, mint az ország legnagyobb hadifogoly-gyűjtőhelye 1944-45-ben. „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott” *Gerjupart, (Cegléd)* 2005/22-23. 2-18. p.

Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944/45-ben. In: *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*. (Szerk.: Markó György) Zrínyi, Budapest, 2005. 181-190. p.

Forrásközlés:

Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944-1945. *Hadtörténelmi Közlemények* 2006/1. 203 – 214. p.

Szakszócikk:

37 szakszócikk: Antonescu, Ion 26-27.p.; Benes, Eduard 43.p.; Borisz, III. 52.p.; Esterházy János gróf 101-102.p.; Foksányi átmeneti hadifogolytábor 115.p.; Hadifogolytábor 139.p.; Hadifogolytáborok I. 139.p.; Hadifogság 140-141.p.; Hácha, Emil 134.p.; Hátszeghi (Hatz) Ottó 155.p.; Hlika Gárda 164.p.; Horvátország 179.p.; Károly, II. 205-206.p.; Magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok 290-291.p.; Máramarosszigeti átmeneti hadifogolytábor 296.p.; Marita-terv 297-298.p.; Mihailovic, Draza 302-303.p.; Mihály, I. 303.p.; Nadj, Kosta 314.p.; Nedic, Milán 317-318.p.; Pavelic, Ante dr. 355.p.; Péter, II. 357.p.; Prágai felkelés 361.p.; Román csapatok a magyarországi hadműveletekben 374-375.p.; Szambori átmeneti hadifogolytábor 397.p.; Szlovák nemzeti felkelés 402-403.p.; Szlovákia 403.p.; Sztójcsev, Vladimir Dimitrov 418.p.; Tiso, Josef 430-431.p.; Tito, Josip Broz 432-433.p.; Varsói felkelés 450.p.; Az 1997-ben a második, bővített kiadásban megjelent további szakszócikkek: Debreceni hadifogoly-átvevő tábor 75.p.; Hadifogoly szűrőtáborok 141-142.p.; Hadifogoly egyezmény (szovjet-magyar) 141.p.

In: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A - Zs. (Főszerk.: Sipos Péter, szerk.: Ravasz István) Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság – PETIT REAL Könyvkiadó, 1996.

32 szakszócikk: Asquith, Herbert Hanry 46.p.; Balfour, Arthur James 52-53.p.; Bandholtz, Harry Hill 57-58.p.; Bliss, Howarrd tbk. 78.p.; Buchanan, George William 90.p.; Clerk, Georg Russel 105.p.; Clerk-misszió (első) 105-106.p.; Clerk-misszió (második) 106-107.p.; Curzon, George Nathaniel 110.p.; Grey, Edward 213.p.; Hoover, Herbert 299.p.; House, Edward Mandell 302-303.p.; Kitchener, Horatio Herbert 370-371.p.; Lansing, Robert 403-404.p.; Lloyd George, David 429-430.p.; Seton-Watson, Robert William 613.p.; Seymour, Charles S. 614.p.; Smuts, Jan Christian 618-619.p.; Smuts-misszió 619-620.p.; Szövetséges Katonai Misszió 645-646.p.

In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A - Zs. (Főszerk.: Szijj Jolán, szerk.: Ravasz István) Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – PETIT REAL Könyvkiadó 2000.

Recenzió:

Dupka György – Alekszej Korszun: A "malenykij robot" dokumentumokban. Hadtörténelmi Közlemények, 2000/1. 180 – 183. p.

Diószegi István: Bismarck és Andrási. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Studia Caroliensia 2000/4. 122-124. p.

Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947) (Bevezetőt írta és összeállította: Fülöp Mihály, jegyzeteket írta: Vincze Gábor) LIMES, 2001/3. 165-169. p.

A recenziót átvette: Magyar Kisebbség, (Kolozsvár) 2000/4.

Kiállítás:

"Magyar hadifoglyok a második világháborúban" című állandó kiállítás rendezésében való részvétel Ravasz István vezetésével. Hadtörténeti Múzeum, 1996. május 24.

Publicisztikai szakcikk:

Ötvenöt éve ért véget Budapest ostroma. A "felszabadítók" áldozatai.
Magyar Nemzet, 2000. február 12. 8. p.

Számvetés a magyar (hadi)foglyokról.
Ármádia, 2000/1. 8-11. p.

A kárpátaljai magyarság "babiloni" fogsága.
Magyar Nemzet, 2000. november 14. 6. p.

"Emlékezzetek meg a foglyokról..." A II. világháború magyar (hadi)fogoly áldozatai.
Keresztyén Nevelés, 2000/7. 5-7. p.

Anno Domini **MM**. Számvetés a határon túli magyarság lélekszámáról a **Magyar Millennium** évében. Keresztyén Nevelés, 2000/8-9. 8-9. p.

Ami az 1947-es párizsi békeszerződésből kimaradt. Elfelejtett hadifoglyok.
Heti Válasz, 2002./18. szám 55-57. p.

Kőposta, szélposta. Kétszázezer magyar halt meg magyarországi hadifogolytáborokban.
Magyar Nemzet, 2003. február 15. 15-16. p.

A Gulag réme. Emlékezés a kommunista diktatúrák áldozataira.
Heti Válasz, 2003./8. szám 42-43. p.